



“ZAMONAVIY TA’LIM VA TILSHUNOSLIK RIVOJI”
nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-1, 2026

COGNITIVE ANALYSIS OF LINGUISTIC PHENOMENA: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS

Muxlisa Davronova

Master’s Student (1st year) Termiz State University

Abstract: This thesis highlights the specific features of studying linguistic phenomena through the prism of cognitive linguistics. The article provides a scientific analysis of the dialectics of language and thought, the processes of conceptualization and categorization, and the mental projection of linguistic units.

Keywords: cognitive linguistics, linguistic worldview, concept, categorization, cognitive metaphor, mental structure, frame.

LISONIY HODISALARNING KOGNITIV TAHLILI: NAZARIY VA METODOLOGIK ASOSLAR

Muxlisa Davronova – *Termiz davlat universiteti 1-kurs magistranti*

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi lisoniy hodisalarni kognitiv tilshunoslik prizmasi orqali tadqiq etishning o‘ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Maqolada til va tafakkur dialektikasi, konseptuallashtirish va kategorizatsiyalash jarayonlari hamda lisoniy birliklarning mental proyeksiyasi masalalari ilmiy tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: kognitiv tilshunoslik, lisoniy manzara, konsept, kategorizatsiya, kognitiv metafora, mental struktura, freym.

Lisoniy hodisalarning kognitiv tahlili zamonaviy tilshunoslikning antropotsentrik paradigmasidagi eng ustuvor yo‘nalishlardan biri bo‘lib, u til birliklarini inson xotirasi, idroki va tafakkuri bilan uzviy bog‘liqlikda o‘rganadi. An’anaviy struktur tahlildan farqli o‘laroq, kognitiv yondashuv tilni nafaqat belgilar tizimi, balki dunyoni bilish va tajribani tizimlashtirish vositasi sifatida talqin etadi. Lisoniy birlik ortida turgan kognitiv strukturani ochib berish tilning ichki mohiyatini anglashga xizmat qiladi.



"ZAMONAVIY TA'LIM VA TILSHUNOSLIK RIVOJI"
nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-1, 2026

Lisoniy hodisalarning kognitiv mohiyatini ochib berishda kategorizatsiya va prototipik yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Inson ongi borliqdagi predmet va voqealarni muayyan guruhlariga ajratgan holda saqlaydi, bu esa tilda soʻz maʼnolarining markaz va periferiya qismlariga boʻlinishida namoyon boʻladi. Masalan, oʻzbek til sohibi uchun "meva" kategoriyasi doirasida "olma" yoki "oʻrik" ushbu guruhning prototipi, yaʼni eng xarakterli vakili sifatida idrok etiladi. Aksincha, "kivi" yoki "ananas" kabi birliklar periferik elementlar sanalib, ularning kategoriyaga mansubligi tajriba va madaniy muhitga tayanadi. Kognitiv tahlil aynan mana shunday iyerarxik bogʻliqlikning empirik asoslarini ochib beradi.

Shu bilan birga, kognitiv metafora hodisasi ham tilni oʻrganishda shunchaki adabiy bezak emas, balki asosiy tafakkur usuli sifatida baholanadi. J. Lakoff nazariyasiga koʻra, inson mavhum tushunchalarni aniq va tajribada sinalgan predmetlar orqali konseptuallashtiradi. Buning yaqqol isboti sifatida oʻzbek tilidagi "vaqt — bu resurs/pul" kognitiv metaforasini keltirish mumkin. Mazkur metafora taʼsirida biz "vaqtni sarflamoq", "vaqtni tejamoq" yoki "vaqtingni yoʻqotma" kabi lisoniy hodisalarni kundalik hayotda faol qoʻllaymiz. Shuningdek, "hayot — bu yoʻl" metaforik proyeksiyasi natijasida "manzilga yetmoq" va "toʻgʻri yoʻldan ketmoq" singari iboralarning semantik qatlamlari shakllanadi.

Lisoniy hodisalarning mantiqiy yaxlitligini taʼminlashda freym tahlili ham oʻziga xos oʻrin tutadi. Har bir leksik birlik ortida inson ongida yaxlit bir vaziyat haqidagi bilimlar bazasi yashirinadi. Masalan, "toʻy" lisoniy birligi qoʻllanilganda, til sohibi ongida ijtimoiy-madaniy tajribaga asoslangan "nikoh", "bazz", "kelin-kuyov" va "karnay-surnay" kabi elementlardan iborat yaxlit kognitiv struktura faollashadi. Lisoniy hodisaning kognitiv tahlili ushbu yashirin elementlarning til qobigʻida qanday kodlanganini va lisoniy kutish jarayonlarida qanday ishtirok etishini tadqiq etadi.



“ZAMONAVIY TA’LIM VA TILSHUNOSLIK RIVOJI”
nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-1, 2026

Lisoniy hodisalarni kognitiv modellashtirish natijasida til birliklari insonning dunyo haqidagi bilimlarini saqlash va uzatishning asosiy kognitiv vositasi ekanligi o‘z isbotini topadi. Har qanday leksik, frazeologik yoki grammatik shakl ortida muayyan kognitiv operatsiya yoki mental sxema mavjud bo‘lib, ular orqali millatning dunyo lisoniy manzarasi hamda o‘ziga xos tafakkur tarzi namoyon bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, lisoniy hodisalarning kognitiv tahlili tilni o‘rganishni sub’ektiv-psixologik va ijtimoiy-madaniy omillar bilan yaxlitlikda tadqiq etish imkonini beradi. Bu yondashuv lisoniy birliklarni shunchaki muloqot vositasi emas, balki inson intellektual faoliyatining ko‘zguisi, tajribani interpretatsiya qilish mexanizmi sifatida namoyon etadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, lisoniy hodisalar zamiridagi kognitiv strukturalarni ochib berish nafaqat tilning ichki qurilishini, balki insonning dunyoni anglash modelini modellashtirishda ham fundamental ahamiyatga ega. Kelgusida ushbu yo‘nalishdagi izlanishlar turli tillardagi konseptual tizimlarning qiyosiy tahlili orqali milliy tafakkur o‘ziga xosliklarini yanada chuqurroq yoritishga, shuningdek, sun’iy intellekt va neyrolingvistika kabi sohalar uchun tilning kognitiv bazasini yaratishga xizmat qiladi. Zero, lisoniy hodisalarning kognitiv mohiyatini anglash — inson tabiatini til orqali anglash demakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
2. Fillmore, C. J. (1982). *Frame semantics*. In *Linguistics in the Morning Calm*. Hanshin Publishing.
3. Langacker, R. W. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar*. Stanford University Press.
4. Safarov, Sh. (2006). *Kognitiv tilshunoslik*. Sangzor nashriyoti.
5. N.Kubryakova, E. S. (2004). *Yazik i znaniye. Yaziki slavyanskoy kulturi*.
6. Mahmudov, N. (2012). *Tilning mukammal tadqiqi yo‘llarini izlab... O‘zbek tili va adabiyoti*.